

**ОЦІНКА МІЖЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН
В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ
З КОМПОНЕНТОМ «МОСКАЛЬ»**

**ASSESSMENT OF INTERETHNIC UKRAINIAN-RUSSIAN RELATIONS
IN UKRAINIAN PROVERBS AND SAYINGS CONTAINING THE WORD 'MOSKAL'**

Гавриш М.М.,

orcid.org/0000-0002-5801-3002

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької мови*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Гавриш О.О.,

orcid.org/0000-0003-4500-3857

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької мови*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Приходько Н.Г.,

orcid.org/0009-0009-0682-686X

старший викладач кафедри німецької мови

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Предмет дослідження пропонованої статті складають українські прислів'я та приказки з компонентом «москаль» (всього 51), зафіксовані в лексикографічних джерелах та наукових розвідках дев'ятнадцятого – двадцять першого століть, а її мета полягає в тому, щоб, відштовхуючись від характеристик форми та змістового наповнення зазначених паремій, сформулювати аргументований висновок щодо історично зумовленого сприйняття українським етносом російського народу.

Теоретичним підґрунтям представленого матеріалу є етнолінгвістичне твердження про нерозривний взаємозв'язок мови і мислення (інтелектуальної діяльності) та тлумачення мови як унікального засобу, який відображає особливе, неповторне світобачення кожною окремою нацією. Актуальність таких розвідок обумовлена дедалі відчутнішою значущістю міжкультурної комунікації на всіх рівнях розвитку сучасної світової спільноти, а для українського етносу ще і війною росії проти України.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна виокремити такі ключові факти:

– за формою україномовні прислів'я та приказки з компонентом «москаль» є як простими, так і складними, як розповідними, так і окличними та питальними реченнями, мають ритмізовану або римовану структуру, містять численні порівняння та протиставлення, тобто є висловами, які акумулюють в собі різноманітні можливості української мови щодо побудови речень;

– в семантичному плані розглянуті паремії з сарказмом, іронією та гнівом змальовують образ москаля як небезпечного, підступного, хитрого, брехливого, злодійкуватого, безпідставно гонористого чужинця, який нерідко трактується як символ найтяжчого лиха, навіть більшого за самого чорта.

І формальні, і семантичні особливості проаналізованих фольклорних висловів свідчать про неабияку мовну креативність українського етносу, яка є наслідком грізного досвіду українців у стосунках з росіянами, відображенням того, що ці відносини створювали постійні проблеми і не могли залишатися поза увагою.

Таким чином, україномовна картина світу беззаперечно доводить безпідставність, надуманість, насильницький зміст радянського (російського) міфу про українців і росіян як «народів-братів». Україномовна спільнота має усвідомлювати цю істину і активно поширювати її в актах міжкультурної комунікації.

Ключові слова: етнолінгвістика, мовна картина світу, прислів'я та приказки, міжкультурна комунікація, форма та значення паремій, москаль, українсько-російські відносини.

The subject of this article is Ukrainian proverbs and sayings containing the word 'moskal' (51 in total), recorded in lexicographical sources and in scientific studies from the nineteenth to the twenty-first centuries. Its aim is to formulate a reasoned conclusion about the historically conditioned perception of the Russian people by the Ukrainian ethnic group, based on the characteristics of the form and content of these paroemias.

The theoretical basis of the presented material is the ethnolinguistic assertion of the inseparable connection between language and thinking (intellectual activity) and the interpretation of language as a unique means that reflects the special, distinctive worldview of each individual nation. The relevance of such research is due to the increasingly significant importance of intercultural communication at all levels of development of the modern world community, and for the Ukrainian ethnic group, also due to Russia's war against Ukraine.

In summary, the following important facts can be noted:

– Ukrainian proverbs and sayings containing the component 'moskal' are both simple and compound sentences, both declarative and exclamatory and interrogative sentences, have a rhythmic or rhyming structure, contain numerous

comparisons and contrasts, i.e., they are expressions that combine the diverse possibilities of the Ukrainian language in terms of sentence structure;

– semantically speaking, the paroemias under consideration use sarcasm, irony, and anger to paint a picture of a Moskal as a dangerous, devious, cunning, deceitful, thieving, groundlessly arrogant stranger who is often interpreted as a symbol of the worst misfortune, even worse than the devil himself.

Both the formal and semantic peculiarities of the analyzed folklore expressions testify to the remarkable linguistic creativity of the Ukrainian people, which is a consequence of the bitter experiences of Ukrainians in their relations with Russians and indicates that these relations caused constant problems and could not be ignored.

Thus, the Ukrainian-language worldview undoubtedly proves the groundlessness, fictitiousness, and violent content of the Soviet (Russian) myth about 'brotherly peoples'. The Ukrainian-speaking community must be aware of this truth and actively spread it in intercultural communication.

Key words: ethnolinguistics, linguistic worldview, proverbs and sayings, intercultural communication, form and meaning of paroemias, Moskal, Ukrainian-Russian relations.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Сучасний світ, образно кажучи, – це мережа неоднорідних, але взаємообумовлених та взаємопов'язаних процесів та явищ, пріоритетними серед яких є економічна, політична та культурна глобалізація, невпинний технологічний прогрес, політична конкурентність та конфліктність, екологічні зміни та нові трактування / нове ставлення до соціокультурних аспектів. З метою обговорення, знаходження та погодження шляхів вирішення викликів і проблем, пов'язаних з зазначеними вище та деякими іншими характеристиками сучасності, щоденно відбувається незчисленна кількість зустрічей – на всіх рівнях та у всіх можливих форматах – представників різних країн, тобто людей, які належать до різних етносів і є носіями різних мов та культур.

Ці міжкультурні контакти, що стали невід'ємною складовою дійсності, та їх результати мають безпосередній вплив на події та їх наслідки в сучасному світі, тобто, на наше переконання, *міжкультурну комунікацію* можна трактувати як базовий, *домінуючий чинник*, який формує і визначає розвиток нинішньої світової спільноти.

Закономірно, що ключовим фактором, який уможлиблює міжкультурний діалог та суттєво обумовлює його результати – його успішність чи виникнення непорозумінь і, в найгірших випадках, його безрезультативність – є мовна поведінка його учасників. Як свідчить китайська мудрість, успіх у 1000 зустрічах гарантована лише тому, хто добре знає інших і себе самого; іншими словами, у сучасному трактуванні це означає, що успішним у міжнародному співробітництві може бути лише той, хто обізнаний як з культурними особливостями іноземних партнерів, так і *усвідомлює культурні риси свого власного етносу, тобто самого себе* [1, с. 9].

В нашому контексті згаданий китайський досвід нашої людини на твердження про те, що сучасна людина має знати не тільки одну чи декілька іноземних мов, але й глибоко володіти рідною мовою,

мати знання про її специфічні ознаки та особливості її історичного становлення. Усвідомлення цього важливого положення спричинило наш інтерес до тематики запропонованої розвідки, кінцева *мета* якої полягає в тому, щоб, відштовхуючись від результатів розгляду формального оформлення та семантичного наповнення українських прислів'їв і приказок з компонентом «москаль», зробити обґрунтований висновок про історично сформоване ставлення українського етносу до свого російського сусіда.

Актуальність цієї проблематики обумовлена як в *політичному* плані, а саме війною росії проти України і необхідністю розвінчання радянського міфу про «народи-брати», так і *мовознавчими* (етнолінгвістичними) штудіями сьогодення, значущий аспект яких утворюють дослідження щодо віддзеркалення в мовній системі певної мовної спільноти (етносу) особливостей сприйняття нею навколишньої дійсності та міжлюдських стосунків.

Ґрунтовні тлумачення щодо мови у цьому контексті, тобто щодо природи мови та її призначення, належать «батькові загального мовознавства» Вільгельмові фон Гумбольдту, який у своїх працях «Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaus» (1827-1829 pp., «Про відмінності в будові людської мови») [2] та «Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts» (1836 p., «Про відмінності в будові людської мови та їхній вплив на розумовий розвиток людського роду») [3] вбачає в мові такі головні риси / функції:

– мова є органом, що формує думки; інтелектуальна діяльність і мова – це єдине ціле, вони нерозривно пов'язані між собою [2, с. 35];

– кожна мова відображає своє особливе, тільки їй властиве світобачення; мова і нація дуже тісно взаємопов'язані між собою [2, с. 57];

– мова є зовнішнім проявом духу народів; їхня мова є їхнім духом, а їхній дух є їхньою мовою [3, с. 37];

– в багатьох випадках мова нагадує мистецтво, коли вона об'єднує в єдине ціле ідею та матеріал [3, с. 103].

Узагальнюючи, можна констатувати – і це є *теоретичним підґрунтям* пропонованого дослідження, – що, на переконання В. фон Гумбольдта, кожна мова є унікальним світоглядом, а різноманітність мов відображає різноманітність / неоднорідність світоглядів. Іншими словами, кожна окрема мовна спільнота сприймає і трактує дійсність по-своєму, що безпосередньо відображається, як прийнято говорити в сучасній філології, в її «мовній картині світу», яку ми трактуємо як «погляд на зовнішній та внутрішній світ людини, оформлений лексичними, граматичними та фонетичними засобами мови того чи іншого етносу» [4, с. 39].

Постановка завдання. З опорою на таке бачення природи і функціонального використання мови та з фокусом на мету дослідження, яка полягає, як зазначено вище, в знаходженні відповіді на питання щодо характеристики українською мовною спільнотою російського сусіда, в представленому нижче матеріалі проаналізовано і описано формальні та семантичні характеристики *п'ятдесят одного* народного вислову української мови, а саме прислів'їв та поговірок з компонентом «москаль», які і стали *предметом* цієї розвідки (див. додаток).

Виклад основного матеріалу. Розглянуті стали народні вирази з огляду на їх *формальні ознаки* належать до традиційного фонду української пареміології та мають типові для неї структурно-синтаксичні моделі різного рівня складності.

В кількісному аспекті легка перевага належить простим реченням (їх 25), корпус складних речень нараховує 22 мовних одиниці, ще 4 приклади можна трактувати як міні-діалоги (наприклад, «*Хто йде?*» – «*Чорт!*» – «*Добре, доню, аби не москаль.*»).

Погляд на склад *простих речень* засвідчує, що лише їх незначна частина має відносно просту структуру, яку формують три-чотири слова: *Москаль на сльози не вдаря.* Інші ж стали вирази цього типу – це багаточленні конструкції, зокрема, з:

а) однорідними присудками: *Москаль ликом в'язаний, у ликах ходить, та й всіх у ликах водить;*

б) порівняльними зворотами: *Москаль як ворона, та хитріший за чорта.* Такі зіставлення мають чітко виражену градацію або контраст, що структурно організовує вислів і спрямовує інтерпретацію слухача;

в) іншими однорідними членами: *У москаля на грош амуниції, на десять амбіції.*

Поряд з розповідними реченнями популярністю користуються і експресивні окличні висловлювання (*Іде москаль, як чорна хмара!*), а в діалогах, як свідчить приклад вище, зустрічаються і питання.

Серед *складних речень* абсолютна більшість належить також розповідним реченням, поряд з якими український фольклор створив як окличні (*Вижу, що чорт москаля вніс у хижу!*), так і питальні (*Невже ж-бо то москаль та й дороги не знав, він же здавна по чужих землях ходить?*) прислів'я та приказки.

У цій групі за граматичними видами взаємозв'язку між складовими частинами мінімальна більшість належить складнопідрядним реченням (їх 9, наприклад, *Коли москаль каже сухо, то піднімайся по ухо*), а кількість складносурядних – 8 (*Від чорта відхристишся, а від москаля не відмолишся*). Крім цього, три висловлювання демонструють одночасно як сурядний, так і підрядний зв'язок (*Москалики-соколики, поїли ви наші волики, а як вернеться здорові, то поїсте ще і корови*), а ще два є безсполучниковими складними реченнями (*Собака брехне – москаль віри поїме*).

Як характерні/домінуючі риси прислів'їв та приказок у формі складних речень можна виділити:

а) умовно-часові конструкції з логічною завершеністю: «*Коли...*, *то...*» / «*...тоді...*, *як...*», наприклад, *Коли чорт та москаль щось украли, то поминай, як звали;*

б) протиставлення/антитези (з неможливою дією): *Москаль козака як раз огулить, а москаля й чорт не одурить;*

в) ритмізовану або римовану будову: *Коли москаль каже сухо, то піднімайся по ухо.*

Підбиваючи підсумки щодо визначальних формальних особливостей україномовних паремій з компонентом «москаль», можна констатувати, що вони:

– репрезентовані не тільки простими та складними розповідними реченнями, але і деякими окличними та питальними висловами, а також мікродіалогами;

– насичені порівняльними або умовними конструкціями (протиставленнями) та відзначаються певною образною повторюваністю;

– характеризуються римованою структурою та ритмічною компактністю.

Представлені формальні властивості досліджуваних прислів'їв та приказок дозволяють стверджувати, що для їх створення український етнос використав численні й різноманітні мовні засоби, продемонструвавши при цьому свій вели-

кий духовний потенціал та надзвичайну креативність, щоб висловити своє ставлення до російського сусіда. У цьому сенсі форма функціонує не лише як оболонка змісту, але й як механізм його розкриття та досягнення комунікативної ефективності в мовленнєвих актах. І саме на цей аспект сфокусований наступний та головний крок нашого аналізу, який має дати відповідь на питання, які ж послання і з якою інтенсивністю несуть в собі українськомовні фольклорні вислови з компонентом «москаль» та які логічні судження можна зробити на основі їх змістового наповнення.

Прислів'я та приказки обґрунтовано трактуються як закінчений мовний продукт, який з огляду як на структурне оформлення, так і на концептуальний зміст є самодостатнім, тобто не потребує для розуміння висловленої ідеї додаткового контексту. Тому пропонується нижче **аналіз смислового навантаження** цих мовних одиниць є комплексним і фокусується на їх основному, узагальненому значенні з паралельним розглядом конотативних, культурно-асоціативних та прагматичних компонентів.

Зміст паремій з компонентом «москаль», як віддзеркалення багатовікової історичної пам'яті українського народу, відображає численні й неоднорідні сфери людського буття, головні з яких – за кількістю посилай (статистичний критерій) – можна подати в такому порядку.

1. Образ москаля як **чужої і ворожої сили**, чужого гнобителя, який відзначається зухвальством, нахабством, жорстокістю і не визнає провин. Переконаливими прикладами саме такого бачення є, зокрема, *Так і нам було казано: "Москаля бійтєсь, бо він заріже"* чи *Москаль – не свій брат, не помилує*. Очевидно, що ці та аналогічні вирази мають різко зневажливе емоційне забарвлення, їм притаманна їдка іронія і вони несуть в собі застережний зміст, попереджаючи про небезпеку та про те, що російському сусіду не варто довіряти ні за яких обставин. В деяких випадках прагнення підсилити цей прагматичний намір досягається шляхом протиставлення: *Хоч добрий чоловік, та москаль* або *Хоч убий москаля, та він зуби вискаля*.

Як незаперечне підтвердження переконання українського етносу про ворожість та безжалісність дій московської влади можна розглядати вислови з історичним моральним змістом, які засвідчують, що москалі-гнобителі нещадно спустошували українські поселення, нищили на території України все, що дано природою чи створене людською працею: *Що Бог в нас народє, а люд народє – москаль же тєє у нівеч зводє* чи

Москалики-соколики, поїли ви наші волики, а як вернетєся здорові, то поїстє ще і корови. Війна росії проти України підтверджує цю гірку історичну правду.

Різкою радикальною реакцією на травматичний досвід утисків і насильства з боку російських чужоземців стало побажання ворогу смерті в емоційному вигуку *Москаляку на гілляку!*, який набув популярності та поширення в період політичних протестів Євромайдану 2013-2014 рр.

2. Логічним продовженням попередніх думок є бачення в російському сусідові **неминучої біди і загрози**: *Іде москаль, як чорна хмара!* чи *Іде москаля, як трави!*. З болісною іронією дії москалів порівнюються у першому випадку з «чорною хмарою» – народним символом-передвісником бурі і страшних подій, а в другому з природним безперервним ростом трави, що символізує навалу і постійний масовий тиск.

Сумний і гнівний народний висновок (також добре зрозумілий у сучасному контексті) міститься і в паремії *Від чорта відхристишєся, а від москаля не відмолишєся*. Протиставлення з чортом, символом зла, обману й лиха, яскраво доводить, що загрози від московського панування суттєво підступніші, глибші й небезпечніші. Іронічно-тривожну оцінку щодо не завжди передбачуваних загрозливих та жорстоких дій росіян ілюструє і вираз *Не великий москаль, та страшний*.

Цей гіркий досвід обумовив виникнення прислів'їв-застережень: *Від москаля полу вріж та тікай* або *З москалем дружи, а камінь за пазухою держи*. Прагматична націленість наведених виразів підкреслює необхідність постійної обачності та рішучих і завчасних кроків у стосунках з ненадійними й небезпечними за своєю природою росіянами, навіть якщо існують ознаки формальних дружніх відносин.

3. Наступне підтвердження заперечливого ставлення українського етносу до представників російської імперії впливає з їх зображення як **лукавих, підступний та хитрих** чужоземців, приміром: *Москаль ликом в'язаний, у ликах ходить, та й всіх у ликах водить*. Ця їдка й іронічна характеристика москаля розкриває сутність його дій та поведінки – нерідко він прикидається простим та бідним, але насправді він інший і здатен своєю хитрістю та підступністю обдурити інших.

Показова ознака цієї підгрупи паремій – і одночасно української фольклорної творчості – проявляється в трьохразовому протиставленні витівок москалів з чортом – уособленням абсолютного

зла і обману. Однак, як свідчить болісний досвід українського етносу, вчинки російських сусідів можуть бути ще більш страшними і підступними: *Москаль козака як раз огулить, а москаля й чорт не одурить*. Цей вираз, побудований на контрасті і перебільшенні, попереджає про те, що того, хто звик діяти обманом та хитрощами, фактично неможливо перехитрити. Ще одне пряме підтвердження цього переконання міститься у вислові *Москаль як ворона, та хитріший за чорта*. Різка сатира цієї гіперболи підкреслює крайню лукавність москалів, їх уміння обманювати й викручуватися та застерігає від недовіри показній простоті. Хитрий й користололюбний чужинець є і негативним «героєм» паремії *Варив чорт з москалем пиво, та й солоду зрікся*. Тут міститься попередження про те, що спільна праця з хитрим і ворожим «партнером» безнадійна, що з ним не варто мати справ, бо, як відомо, зварити пиво без солоду неможливо.

4. Наступним аспектом критичних відгуків українців про типові властивості росіян є бачення в них *нахабних брехунів*: *Коли москаль каже сухо, то піднімайся по ухо*. Цей іронічно-застережливий вислів документує недовіру до москальських обіцянок, попереджає про небезпечні розбіжності між їх словами та реальною дійсністю: якщо запевняють, що все добре і безпечно, то слід готуватися до біди. У риторичному запитанні *Невже ж-бо то москаль та й дороги не знав, він же здавна по чужих землях ходить?* підступна брехливість у першій частині поєднується/поглиблюється у другій половині вислову і прямим посиленням на постійну військову агресію.

Як і в попередніх тематичних підгрупах, лукавство й обманливість як невід'ємні складові характеру і дій росіян виразно й колоритно підкреслюються шляхом протиставлення з образом чорта: *Москаль тоді правду скаже, як чорт молиться стане*. Висновок однозначний: москаль ніколи не перестане брехати, це неможливо.

З іншого ж боку, паремія *Москаль з брехнею світ пройде, та назад не вернеться* містить обнадійливий, позитивний погляд на подальший розвиток, акцентує увагу на тому, що система, інструментами якої є обман і брехня, не має майбутнього, та віддзеркалює беззаперечну віру українців в перемогу добра над злом.

5. В багатьох фольклорних висловах з іронічно зневажливим, насмішливим підтекстом як знакові/узвичаєні риси представників чужої сили відтворені і *грабунок та здирство*, наприклад, *Ти, москалю, добрий чоловік, то шинеля твоя злодій!* Особливий сарказм випромінює паремія *Не*

зате москалі москаля б'ють, що краде, а зате, щоб умів кінці ховати, яка засвідчує, що згідно з москальським світобаченням покарання приходить не за злочинні крадіжки, а за невміння їх приховати, що є емоційно вражаючою критикою несправедливого суспільного життя під владою російської імперії. Як свідчать наведені приклади, протиставлення і у цій підгрупі паремій відіграють помітну роль; вони створюють контрасти, допомагають посилити експресивно негативне трактування відображених дій та попереджають про обережність у контактах з чужоземцями, що притаманно і вислову *На вовка помовка, а москаль кобилу вкрав*.

6. З гострою іронією український етнос висміює і *порожній гонор та зверхність* у діях російського сусіда на українських землях: *У москаля на грош амуніції, на десять амбіції*. Фольклорна творчість тут прямо вказує на те, що реальних можливостей та ресурсів у московських чужинців обмаль, але їх поведінка – це надмірний гонор та самовпевненість без підстав. Аналогічне саркастичне кепкування над нав'язливою демонстрацією «значущості», над удаваною зверхністю без належного достатку та повній убогості демонструють і вирази *Москаль ликом чваниться й кожному під ніс з ним пхається* та *За москалем панство: коло ноги ременяки – і все господарство*. Ці рифмовані моделі з символічними протиставленнями дотепно й правдиво висміюють хвалькуватість та нав'язливість росіян.

7. Логічним наслідком представленої вище надзвичайно негативної реакції українців на характер та вчинки російських чужоземців стало їх відображення/сприйняття як *уособлення найтяжчого лиха* у повсякденному житті. У всіх пареміях цієї підгрупи як компоненти-протиставлення вживаються слова «чорт» або «біс», але у порівнянні з москалями ці міфічні образи у свідомості українського етносу є меншим злом: *Вижу, що чорт москаля вніс у хижу!* або — *«Тату, лізе чорт у хату!»* — *«Дарма, дочко, аби не москаль!»*. Ці різкі емоційно-іронічні фольклорні вислови не залишають жодних сумнівів щодо того, що бездушна й загарбницька політика російської імперії мала для українців настільки небажані, шкідливі та небезпечні наслідки, що навіть нечиста сила не вважалася найнебезпечнішим/найстрашнішим лихом.

8. Найбільш їдка іронія притаманна декільком пареміям, які характеризують москалів як *повних чужинців*, які в моральному сенсі *не відносяться до категорії людей*: — *«А багато було людей в церкві?»* — *«Людей, мамо, не було нікогісінько, тільки*

самі за себе москалі — так що й голки не було б де встромити.». Вислів демонструє відмежування від чужої (окупаційної) сили, її сприйняття без будь-якого співчуття чи розуміння. Контраст світоглядів з москалями-чужинцями типовий і для виразу: — «Щоб ти зозулі не чув» (каже баба) — «Мне и удод закует» (одріка москаль). Приказка переконливо засвідчує протиріччя між традиційними звичаями народної української культури з грубими та байдужими до неї чужоземцями.

9. **Протестною реакцією українців** на колоніальну політику російської імперії та загарбницькі дії її представників стала низка прислів'їв та приказок, які відбивають самоіндефікацію українського етносу, його беззаперечне дистанціювання від російських чужоземців. Переконливим доказом саме такої національної свідомості є заклик *Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями*, який настійно вимагає не довіряти російським поневолювачам та зберігати свою честь і гідність. Аналогічний різкий і емоційний приклад — це вигук *Дякую, Боже, що я не москаль!*, яким український народ висловлює своє безумовне відмежування від спільноти, з якою він пов'язує, як свідчать наведені вище паремії, насильство, поневолення, брехню та імперську зверхність.

Для щирого запевнення у правдивості своїх слів чи дій український етнос використовує вираз *А щоб я москалем тричі зробивсь*, в якому на основі гіперболічного протиставлення звучить потужне переконання про те, що стати москалем — це ганебне явище, це втрата власної ідентичності.

Отже, проведена розвідка доводить, що в народній історичній пам'яті українців **відсутнє позитивне сприйняття** російського сусіда:

- лексичне (денотативне) значення проаналізованих прислів'їв та приказок вказує на те, що росіяни на українських територіях — це ворожі чужинці й загарбники, носії примусу, насильства й безправ'я;

- конотативний зміст паремій з компонентом «москаль» несе в собі експресивно-негативну оцінку, обґрунтований осуд дій росіян, іронічно висловлює повну зневагу до них;

- культурно-асоціативне семантичне наповнення розглянутих висловів засвідчує, що росіяни — це противники української ідентичності,

та закликає українців до збереження своїх національних культурних традицій;

- в прагматичному плані опрацьовані фольклорні вирази висміюють брехливість, злодійські дії, підступність, безпідставний гонор та інші негативні риси росіян, тим самим попереджаючи про небезпеку і насильство з боку представників російської імперії та вказуючи на необхідність великої обачності у контактах з ними.

Висновки. В контексті розглянутого на початку статті трактування мови як прояву духу, мислення кожного окремого етносу, як форми відображення його світосприйняття доцільно звернути увагу на історично обумовлену еволюцію значення слова «москаль» в україномовній картині світу. Лексикографічні джерела вказують на те, що ця лексична одиниця виникла як етнонім, спочатку позначала жителів москви та московії, а дещо пізніше і солдатів російської імперії, та була семантично *нейтральною* [5, с. 447]. Але з часом, чим більше українських земель ставали частиною російської імперії, тим інтенсивніше український етнос наповнював слово «москаль» *негативними, зневажливими*, висвітленими вище відтінками, що було адекватною реакцією на загарбницькі дії російської окупаційної влади.

Таким чином, на прикладі українських прислів'їв та приказок з компонентом «москаль» можна зробити такі *висновки*:

- Україномовна картина світу, відбиваючи історично сформоване осудливо-критичне ставлення українського етносу до росіян, категорично *заперечує радянський міф* про те, що українці і росіяни — це «народи-брати». Значення розглянутих паремій беззаперечно доводять, що це пропагандоване «братерство» було спрямоване російським «старшим братом» на політичне підпорядкування та зменшення/знецінення національної ідентичності українців.

- Історично й політично негативно забарвлений образ росіян як представників «чужого табору» в україномовній картині світу має усвідомлюватися українцями та бути для них в актах міжкультурного спілкування істотним підґрунтям для правдивого висвітлення українсько-російських відносин та вагомим аргументом для розвінчання російської агресії проти України.

Додаток

УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ З КОМПОНЕНТОМ «МОСКАЛЬ»

1. Іде москаля, як трави! [6, с. 18; 7, с. 25]
2. Москалики-соколики, поїли ви наші волики, а як вернетесь здорові, то поїсте ще і корови. [6, с. 18; 7, с. 25]

3. Від москаля полу вріж та тікай. [6, с. 18; 7, с. 25]
4. Від чорта відхристишся, а від москаля не відмолишся. [6, с. 18; 7, с. 25]
5. Москаль – не свій брат, не помилує. [6, с. 18; 7, с. 25]
6. Москалеві годи, як трясті, а він все бісом дивиться. [6, с. 18; 7, с. 25]
7. Москаль з бісом порадилися та й на лихо понадились. [6, с. 18; 7, с. 25]
8. «Тату, тату, лізе чорт у хату» — «Дарма, аби не москаль». [6, с. 18] / «Тату, лізе чорт у хату!» – «Дарма, дочко, аби не москаль!». [7, с. 25]
9. «Хто йде?» – «Чорт!» – «Добре, доню, аби не москаль.» [6, с. 18]
10. Вижу, що чорт москаля вніс у хижу! [6, с. 18; 7, с. 25]
11. Мабуть, москаль тоді красти перестане, як чорт молитись Богу стане. [6, с. 18; 7, с. 25]
12. Коли чорт та москаль щось украли, то поминай, як звали. [6, с. 18; 7, с. 25]
13. На вовка помовка, а москаль кобилу вкрав. [6, с. 18; 7, с. 25]
14. Не зате москалі москаля б'ють, що краде, а зате, щоб умів кінці ховати. [6, с. 18; 7, с. 25]
15. Ти, москалю, добрий чоловік, то шинеля твоя злодій! [6, с. 18; 7, с. 25]
16. Москаль викрутнями перебивається (тім ж він скрізь погано лається). [6, с. 18] / Москаль викрутнями перебивається та брудно лається. [7, с. 26]
17. Коли москаль каже сухо, то піднімайся по ухо. [6, с. 18] / Коли москаль каже: «сухо», то піднімайся по вуха, бо замочишся. [7, с. 26]
18. З москалем дружи, а камінь за пазухою держи. [6, с. 18; 7, с. 26]
19. Варив чорт з москалем пиво, та й солоду зрікся. [6, с. 18; 7, с. 26]
20. Москаль тоді правду скаже, як чорт молитись стане. [6, с. 18] / Москаль тоді правду скаже, як чорт у ченці піде. [7, с. 26]
21. Казав москаль – «право», та й збрехав браво. [6, с. 18; 7, с. 26]
22. Собака брехне – москаль віри поймає. [6, с. 18] / Пес бреше – москаль віри не йме. [7, с. 26]
23. Хоч убий москаля, та він зуби вискаля. [6, с. 18; 7, с. 26]
24. Москаль як ворона, та хитріший за чорта. [6, с. 18; 7, с. 26]
25. Чорзнащо в лаптях, та й то москаль. [6, с. 18; 7, с. 26]
26. Москаль ликом чваниться й кожному під ніс з ним пхається. [6, с. 18; 7, с. 26]
27. Хоч добрий чоловік, та москаль. [6, с. 18; 7, с. 26]
28. «Щоб ти зозулі не чув» (каже баба). — «Мне и угод закуеть» (одріка москаль). [6, с. 18]
29. «А багато було людей в церкві?» – «Людей, мамо, не було нікогісінько, тільки самі за себе москалі – тук що й голки не було б де встромити.» [6, с. 18]
30. За москалем панство: коло ноги ремняки – і все господарство. [6, с. 18]
31. Москаль на сльози не вдаря. [6, с. 18]
32. Не великий москаль, та страшний. [6, с. 18]
33. У москаля на грош амуніції, на десять амбіції. [6, с. 18]
34. Москаль козака як раз огулить, а москаля й чорт не одурить. [6, с. 18]
35. Москаль ликом в'язаний, у ликах ходить, та й всіх у ликах водить. [6, с. 19; 7, с. 26]
36. Не приходиться москаля дядьком звати. [6, с. 19]
37. Москаль зна дорогу, та питається. [6, с. 19]
38. Іде москаль, як чорна хмара! [7, с. 25]
39. Москаль з брехнею світ пройде, та назад не вернеться. [7, с. 26]
40. Москаль здавна вже панує, хоч дурний, а силу чує. [7, с. 26]
41. Про одного москаля війна буде! [7, с. 26]
42. Невже ж-бо то москаль та й дороги не знав, він же здавна по чужих землях ходить? [7, с. 26]
43. Москаль і лях на один копил шиті. [7, с. 27]
44. Так і нам було казано: „Москаля бійтесь, бо він заріже”. [8]
45. Кохайтесь чорнобриві, та не з москалями. [8]
46. У йому тільки віри, як у москалеві правди. [9]
47. А щоб я москалем тричі зробивсь. [9]
48. Що Бог в нас народе, а люд наробе – москаль же теє у нівеч зводе. [9]
49. Хто не скаче, той москаль! [10, с. 238]
50. Дякую, Боже, що я не москаль! [11]
51. Москаляку на гілляку! [Свромайдан, 2013]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schroll-Machl, S. Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2007. 227 S.
2. Wilhelm von Humboldt. Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaus. Entstanden 1827-1829. Berliner Ausgabe, 2013. 175 S. URL: <http://www.zeno.org/Lesesaal/N/9781484031964?page=0> (дата звернення: 10.02.2026).
3. Wilhelm von Humboldt. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Berlin : Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1836. 511 S. URL:
 1. https://books.google.de/books?id=dV4SAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 10.02.2026).
4. Гавриш М.М., Гавриш О.О., Андрійко В.І. Українсько-російські відносини у мовній картині світу українців (на матеріалі фразеологізмів української мови). *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 39. Том 1. С. 38-43.
5. Словарь української мови: [у 4 т.] / збір. ред. журн. "Киевская Старина"; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – [Репр. відтворення вид. 1907-1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958 – 1959. Т. 2. 573 с.
6. Українські приказки, прислів'я, і таке інше : зб. О. В. Марковича і др. / спорудив М. Номис. Санкт-Петербург : В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 304 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003645 (дата звернення: 11.02.2026).
7. Українські народні приповідки / упоряд. Олекса Воропай. Лондон, 1955. 64 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23490/file.pdf> (дата звернення: 11.02.2026).
8. П'ятаченко С. Образ москаля в українських приказках та прислів'ях (за збіркою М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше"). URL: <https://history.sumy.ua/research/article/495-obrazmoskaliavukrainskykhprykazkhtaprysliviakhzazbirkoiumnomysaqrainskiprykazkyprysliviatakeinsheq.html> (дата звернення: 10.02.2026).
9. Васильченко В. Москаль у прислів'ях. URL: <https://uain.press/blogs/moskal-u-prisliv-yah-669844> (дата звернення: 10.02.2026).
10. Трач Н. Революційні слогани суспільно-політичного протесту Євромайдан (2013-2014 рр.): соціолінгвістичний аналіз. URL: <https://www.academia.edu/31304049/> (дата звернення: 11.02.2026).
11. Афоризми про Україну. URL: <https://www.imath.kiev.ua/~golub/aforcollect/UKRAINE/THEME/ukraine.htm> (дата звернення: 11.02.2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026